

Mu'ınü'l-Mürîd'de Yetkinlik Sıfat Fiili

Elif Gülnur KOCA

elifgulnurkoca@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, Türk dilinin önemli bir bileşeni olan sıfat fiillerin, Mu'ınü'l-Mürîd eseri üzerinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Eser, Harezmi bölgesinde yazılmış ve İslam dininin ilkelerini ve tasavvufi esaslarını Türkmenlere anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, eserde bulunan yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları ele alınmıştır. Bu alt fonksiyonlar arasında elverişlik, beceri, imkan, alışkanlık ve diğerlerinden ayırma yer almaktadır. Bu çalışmada, eserdeki örneklerle bu alt fonksiyonların nasıl işlendiği açıklanmaktadır. Bu çalışma, Türk dilinin önemli bir dilbilimsel öğesini eser üzerinden ele alarak dilin işlevlerini ve yapısal özelliklerini derinlemesine anlamamıza katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, Mu'ınü'l-Mürîd eserindeki yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonlarının incelenmesi, Türk dilinin yapısal öğelerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mu'ınü'l-Mürîd, Sıfat Fiil, Fonksiyon, Yetkinlik İşlevi

Competence Adjective Verb in Mu'ınü'l-Mürîd

Abstract

In this study, it is aimed to examine the participles, which are an important component of the Turkish language, through the work "Mu'ınü'l-Mürîd". The work was written in the Khwarazm region and was penned to explain the principles of Islam and Sufi doctrines to the Turkmen people. In this study, the competence participles and their sub-functions found in the work are discussed. These sub-functions include suitability, skill, possibility, habit, and differentiation from others. In this study, it is explained how these sub-functions are addressed with examples from the work. By addressing an important linguistic element of the Turkish language through the work, this study contributes to a deeper understanding of the functions and structural features of the language. Ultimately, examining the competence participles and sub-functions in the work "Mu'ınü'l-Mürîd" will help us better understand the structural elements of the Turkish language.

Keywords: Mu'ınü'l-Mürîd, Adjective Verb, Function, Competence Function

Giriş

Harezmi Türkçesi, Orta Asya'da, özellikle de bugünkü Özbekistan'ın batısında, Hazar Denizi'nin güneyinde ve Amu Derya Nehri'nin yanı başında bulunan Harezmi bölgesinde kullanılan bir Türk diyalektidir.

Harezmi Türkçesi, İslamiyet'in geniş halk kitleleriyle Türkler tarafından kabul edildiği bir dönemin dili olan Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğinde bir dönemi içine alan dil devridir. Dil özelliği bakımından dönemin, Oğuz ve Kıpçakların belirgin bir farklılığa gitmediği bir coğrafyada ortak bir edebî anlayışla ortaya çıktığı savunulabilir. (Ünal, 2019:1) Harezmi Türkçesi'nin tarihi, en az 11. yüzyıla kadar uzanır ve Harezmi bölgesindeki Türk halkları tarafından konuşulmuştur. Özellikle Harezmi Şahları döneminde bölge siyasi ve kültürel bir güç merkezi haline geldi ve bu dönemde Harezmi Türkçesi önemli bir dil olarak kabul edildi. Dönem içinde birçok önemli eser verilmiştir. Bu eserlerden biri olan Mu'înü'l-Mürîd çalışmamıza kaynaklık etmektedir.

Mu'înü'l-Mürîd, Harezmi bölgesinde İslâm adlı bir şair tarafından kaleme alınan ve döneminin dil özelliklerini koruyan önemli bir eserdir. Eser, Arapça bilmeyen göçebe Türkmenlere fıkıh ve tasavvuf hakkında bilgi vermek amacıyla yazılmıştır. “Mu'înü'l-Mürîd, babların başlıklarından da anlaşılacağı üzere Türk- İslâm kültür muhitindeki insanlara İslâm dininin ilkelerini, onları Allah'a yaklaştıracak dinî ve tasavvufî esasları, Allah'ın birliği, Hz. Peygamber'in sünneti, zühd ve takva, nefsi terbiye etmek gibi tarikatın adap ve erkanını telkin etmek, insanların dünya ve ahirette mutluluğa ulaşmaları için ne gibi vasıfları haiz olmaları gerektiğini anlatmak amacıyla kaleme alınmıştır.” (Çürük, 2005: 1). Eser, öğretici nitelik taşıması açısından yalın bir Türkçeyle yazılmasına rağmen dini ve tasavvufi konulardan dolayı yer yer Arapça, Farsça kelimeleri de içinde bulundurmaktadır. Esere şekil açısından bakıldığında toplam 407 dörtlükten oluştuğu görülmektedir. Eserin bilinen tek nüshası “Bursa Yazma ve Basma Eski Eserler Kütüphanesi Genel no.1605/18, tasnif no. 297.3'te kayıtlı Mecmuatü'r- Resail adlı yazmanın içinde 177a- 202b yaprakları arasında bulunmaktadır.” (Toparlı, Argunşah, 2018: 13)

1.1. Sıfat Fiil

Türk dilinin ekleşme düzeninin ana fonksiyonları içinde yer alan ve on ek sınıfından biri olan fiilimsilerin bir üyesi olan sıfat fiiller kullanım alanı açısından en geniş ana alt fonksiyonlardandır. Sıfat fiilin ne olduğu konusundaki genel görüşler şu şekildedir:

Zeynep Korkmaz sıfat fiili şu şekilde açıklamıştır; “Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamanına bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli.” (Korkmaz, 1992: 132).

Korkmaz sıfat fiil tanımının devamında geçmiş zaman (-dik/-dük, -mİğ/-mUğ), geniş zaman (-r), geçmiş ve şimdiki zaman (-An), süreklilik (-İcİ, -UcU), gelecek zaman (-AcAk), olumsuz geniş zaman (-mAz) olarak sıfat fiil eklerini sayar. (Korkmaz, 1992).

Muharrem Ergin ise partisip terimini kullanır ve şu şekilde açıklar: Partisipler nesnelere hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Hareket vasıflarını belirtmek suretiyle nesnelere karşıladıklarına göre nesne karşılayan kelimeler olarak partisipler mana bakımından isim cinsinden kelimeler arasına girer. Partisiplerin asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir. (Ergin, 2013:333).

Ergin'in tanımında nesnelere hareket vasfı olmasından dolayı sıfat-fiil üzerinde durulmuştur. Tahsin Banguoğlu ise zaman kavramını ön plana çıkararak fiilin zamana bağlı olarak kavramı sıfatlaştıran şekli için sıfat-fiil tabirini kullanmıştır. (Ergin, 2015:422). Bu tanımları yaptıktan sonra Banguoğlu zaman kavramından devam ederek sıfat-fiilleri: Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman sıfatfiilleri olmak üzere 3'e ayırır.

Necmettin Hacıeminoğlu fiilleri, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekil olarak tanımlar ve geçmiş günler, oturan adam, satılacak eşya örneklerini verir. (Hacıeminoğlu, 2008: 163)

Tahir Nejat Gencan ise şu açıklamayı yapar: “Varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcüklere sıfat-eylem denir. Hem sıfat, hem eylem olan bu sözcüklere ortaç da denir.” (Gencan, 2007: 434)

Bu tanımlara bakıldığında sıfat fiilin nesneyi nitelediği ve hareket vasıflarını karşıladığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte zaman ekleriyle karıştırıldığı görülmektedir. Ancak sıfat fiil ekleri

zaman eki gibi bitimlilik sağlamaz ve bir tamlanan ile yandaş olarak eklendiği için zaman eki işlevine sahip olamamaktadırlar.

Çiğdem Topçu ise sıfat fiileri fiilimsi eklerinin bir üyesi olarak değerlendirilmesi gereken bir ek kategorisi olarak görür. Bir ismi sıfat göreviyle niteleyecek bir fiile ihtiyacımız olduğunda sıfat fiil eklerini kullandığımızı söyler. (Topçu, 2011: 24)

Zikri Turan fiilimsiler için řu açıklamayı yapar: “Fiilleri manaca muhafaza edip şekilce geçici olarak, kullanım müddeti boyunca isim kalıbına aktarma fonksiyonuyla diğer ek türlerinden ayrı ve muadil bir kategori oluşturan eklerdir.” (Turan, 2007: 1839).

Sonuç olarak sıfat fiillerin fiillere geldiğini, bir tamlanan aldığını ve o tamlananı nitelediğini söyleyebiliriz.

Topçu’ya göre yetkinlik sıfat fiili, telaffuz edilen veya görev kategorisindeki bir tamlananın nitelendiği fiili bakımından yetkinlik gösterdiği ya da o fiilin gerçekleşmesine imkân verebilmesiyle ilgili bir fonksiyon sınıfıdır. (Topçu, 2011: 155).

Sıfat fiillerde fonksiyon tespitinde eklendikleri fiiller ile oluşturdıkları kuruluş dikkate alınır. Alt fonksiyonlara inildikçe diğer alt fonksiyonlar ile yakınlaşma görülebilir. Bu çalışmada, Mu’ınü’l-Mürîd eserinde bu görüşler göz önüne alınarak yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları incelenmiştir.

1.2. Muinü’l-Mürîd’de Yetkinlik Sıfat Fiili

Yetkinlik sıfat fiili, telaffuz edilen veya görev kategorisindeki bir nesnenin nitelendirilmesi veya gerçekleşmesine olanak sağlama fonksiyonuyla ilgilidir.

Yetkinlik-Elverirlik

-GAn

sen-ök sen **yaratğan** bu yér kök kün ay

bu küz kıř kerek yaz kerek bolsu yay

bu yoğnı kılıp bar kamuğ barnı yoğ

ķılığlı ğanī sen ķamuğ ħalk ķığay [1a-3]

ħaber bermiři tég arıg pāk kelam
tümen miñ dürūd u taħıyyet selam
téğürgil rüsül enbiyā rūħıña

yaratğan uğanım ulaşı ulam [1a-6]

şükür ħamd uğanğa tümen miñ hezār
ķamuğnı **yaratğan** uluķ bir ü bar
anıñ emri birle felek ewrülür

anıñ ħükmi birle ķılur yer ķarār [24a-378]

-GUĈI

bilıñ lā ilahe temek né bolur

iğidin öñin yoķ ķığay bay ķılur

azīz ħod ķılığlı rüzī **bérgüçi**

bir allah öñin yoķ témeklik bolur [2a-17]

-GAy

eger mundın artuķ bileyin téseñ

murād maķşūduñı bulayın téseñ

iđi zıkrin ayğıl **açılğay** saña

yaşıñ tiñmegey ħiç küleyin téseñ [3a-36]

yüzin dağlağaylar ķaburğaların

hem arķan yaturup ķoyup ot ķorın

basıp yüzün otğa qarartıp meñin

basurğay başınğa tamuğ ot kırın [12b-197]

bu menzildin öñrü yörüp yetke sen

ayıtmak hācet yoq körüp nitke sen

açılğay saña sen bilip yoqluğun

bu barlıq yerindin ıraç kitge sen [23b-372]

-GU

yunuğnuñ soñınça dü-gāne ketür

soñınça du'ā kıl niyaz el kötür

icābet kılur rab gümān **tutmağū**

icābet anuq sen du'ānı yétür [6a-86]

zekāt kimge bermek kerek bil revā

faķīr ol yā miskin érür bī-nevā

yā borçluğ yuluğluğ mükāteb ġarīb

bu cümlege **bérgü** biri hem reva [15a-230]

Yetkinlik-Beceri

-(A/I)r

ħased hırş tekebbür né işke yarar

ķamuğ ehl-i ma'nī üçin 'ayb körer

yoq erdük yarattı yana yoq **ķılur**

biligli munı mu tekebbür ķurar [4b-58]

bilij kimge uymak kerek ilk muni
sēni uyduruban **yöritür** köni
ḥaḳīḳat bilür ḥaḳvelī tēg nişan
bu ma'nīdin ilür işitgil yöni [19b-303]

-GU

muvaḥḥid 'ibādet tilegü kerek
'ibādetka kuvvet ülegü gerek
muvaḥḥid bu nefsnīn başın kesküge
ḳahırnīn ḳılıçın **bilegü** kerek [6b-95]

-GAy

selām bérse secde sehivge imām
kerek bérnese bilgü mesbūḳ selām
bilip bérse bozlur namāzı bilij
unutmışda bozmaz **yetürgey** tamam [9b-136]

şerī'at yolın tut yöri rāst köni
işitgey ḳulakın ḫarīḳat üni
yetip istegil öz özünđin keçip
açılğay saña bu ḥaḳīḳat yöni [20b 320]

-GUçI

ḳademni ḥaḳīḳat üze rāst tutup
ḳamuğ nūr u zulmet ḫicābın ötüp
özi érđi şehd ü şeker **bérgüçi**
telim türlüg elvan zehirler yutup [24b 386]

bu ilhām-ı rabbānīdin yorğuşı
melek tég ulaşu oyağ turğuşı
şerī'at tarīkat haqīkat üze
kirse rāst haqīkat çınok **barğuşı** [24b 389]

-GAn

bu kaç söz **ayıtğan** atı islām ol
tileki āhir vaqt imān islām ol
atam baba islām veliyyü'l-verā
özi zikri tilde tümen aslam ol [25b-402]

ıdurmiz tümen miñ dürüd bu zamān
tégürgen idı sen tégür bī gümān
ilāhī uşol rāst resül hürmeti
āhir vaqtda aytu çıkarğıl imān [1b-9]

Yetkinlik-İmkān

-GAy

binā bānīsiz bolmağı bil muhāl
yıdığ katre sa'dın séniñ tég cemāl
tefekkür kılıp bağ bu öziñe
açılğay rübūbiyyet-i zü'l-celāl [2b-29]

-(A/D)r

namaz içre āh tuf tenaħnuħ bile
'özürsiz namāznı **bozar** keđ bile

muşîbet yâ iğdin ünün ağlamak
bozar havf-ı haqdın bozulmas bile [8a 119]

eger öpse kuçsa yigit rüzedâr
ete çıksa şehvet oruçnı bozar
karı öpse kuçsa ziyan kıлмаğay
serî'at emîn bolsa ma'zûr **tutar** [11a 170]

-(I)GII

velâyet kerâmet 'ibâdetleri
tümen türlüğ esrar işaretleri
çınok kuţb-ı 'âlem veliyyü'l-verâ
ahğh köñüller irâdetleri [24b-384]

-GU

reva i'tikâd bil uyulmas muña
taşarruf neteg **kılğ**u bilmes saña
mürebbâ vü mekşûf u 'ârif kerek
reva bolsa uymak tamâmet aña [19b-307]

Yetkinlik-Alışkanlık

-GUçI

şükür hamd ilâhî tümen miñ saña
müsülman muvaḥḥid yarattıñ maña
elig **tutğ**uçı sen arığ bir ü bar
tutulmışda kayu katığ bér muña [1a-1]

-GU

muvahhîd ‘ibâdet **tilegü** kerek
‘ibâdetka kuvvet **ülegü** gerek
muvahhîd bu nefsnîñ başın kesküge
qahırnîñ kılıçın bilegü kerek [6b-95]

mürîd bolsa **keçgü** tilekdin tamām
irâdet mürîdğa bolur bil zimām
mürîd muqtedî téğ kerek tursa rāst
érür şeyh munuñ téğ mürîdğa imām [17b 272]

-(A/I)r

oruçnı **bozar** yemek içmek taqı
yaqınlıq tişi birle hem müttakî
bilip bolsa bolur vâcib keffâret
unutmışda bozmaz oruçnı aqı [11a 169]

Yetkinlik-Diğerlerinden Ayırma

-GU

bu ‘ilm ü ‘amelge **inanmağ**u er
maqām menziliñe **tayanmağ**u er
idî kimni sewse sa’âder anıñ
er ol kim soñında **tayınmağ**u er [20b-324]

-GAn

eradtü en u’rafe delîl uş muña
yuhibbūnehu hil’atı ħod saña
yuhibbüküm ħitābı **işitken** muhib

ķamuę bid'a'lardın bolur bir yaŗa

[23b-371]

Sonuç

Harezmi Dönemi'nin önemli eserlerinden Mu'tnü'l-Mürîd incelenerek eserdeki yetkinlik sıfat fiilinin alt fonksiyonları tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserde yetkinlik sıfat fiilinin alt işlevlerini elverişlik, beceri, imkân, alışkanlık ve diğerlerinden ayırma oluşturmaktadır. Eserde bu alt fonksiyonlara dair örnekler bulunmakta ve bu fonksiyonların eserin genel yapısına nasıl entegre olduğu açıklanmaktadır. Eserde 29 dörtlükte toplam 32 morfem tespit edilmiştir. Bunlardan 6 tanesi -GAn, 4 tanesi -GUçI, 6 tanesi -GAy, 10 tanesi -GU, 5 tanesi -(A/I)r, 1 tanesi ise -(I)GI morfemidir. En çok kullanılan morfem -GU gibi gözüke de bunlardan üçer tanesi aynı dörtlükte yer aldığından vezne uydurulmak için yapılmış olacağı düşünülebilir. Alt fonksiyonlardan elverişlikte 9, beceride 9, imkanda 5, alışkanlıkta 5, diğerlerinden ayırmada 4 adet bulunmuştur. Elverişlik ve beceri alt fonksiyonlarının diğerlerinden sayıca fazla olmasının sebebi dini bir eser olması olabilir. Allah'ın ve dini öğretilerin anlatılmasından dolayı bir şeye gücü yetme, becerebilme alt fonksiyonlarının fazla olması beklenen bir durumdur. Özellikle dini eserlerde bu tür kavramların anlatılması, manevi güç ve becerilerle ilgili söylemlerin kullanılması beklenir. Dini bir konunun anlatıldığı metinlerde okuyucunun o konularda fayda sağlaması istenir. Bu tür alt fonksiyonların fazla olması eserin öğreticilik niteliğiyle bağdaştırılabilir.

Mu'tnü'l-Mürîd eserindeki yetkinlik sıfat fiili ve alt fonksiyonları üzerine yapılan bu inceleme, Türk dilinin önemli bir dilbilimsel ögesini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Eser, dil ve kültür tarihimize ışık tutan önemli bir kaynaktır ve sıfat fiillerin işlevleri konusunda daha derin bir anlayış sağlamaktadır.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.
- Çürük, S. (2005). Mu'înü'l-Mürîd (Giriş-Metin-Notlar-Açıklamalar-Dizin) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, M. (2013). Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Gencan, T. N. (2007). Dil Bilgisi. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Hacıeminoğlu, N. (2008). Karahanlı Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Takoğlu, T. (2017). "Har-Nâme'de Sıfat Fiil Kategorisi"Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (6/2) 2017 S. 644-656, Türkiye.
- Toparlı, R. ve ARGUNŞAH, M. (2018) Mu'înü'l-Mürîd: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara.
- Topçu, Ç. (2011). Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Z. (2007). "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?" IV. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24-29 Eylül 2000). Ankara: TDK Yayınları, 1835-1844.
- Ünal, M.S. (2019). "Mu'înü'l-Mürîd'de İsim Yapma Ekleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Ş. (2018). "Kutadgu Bilig'de Sıfatfiil Kullanımı Üzerine Kısmi Bir İnceleme" Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi (6) 2018 S.136-147.